



RUS VA O'ZBEK TILLARIDA GRAMMATIK MA'NO IFODALASHNING O'XSHASH VA FARQLI XUSUSIYATLARI

Boboyorova Shahrizoda Xayrullo qizi

Alfraganus Universiteti Filologiya fakulteti (rus tili va adabiyoti)

4- bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada rus va o'zbek tillaridagi gap bo'laklarini tasniflash tamoyillari qiyosiy jihatdan tahlil qilingan. Agar rus tilida gap bo'laklari leksik ma'nosi, morfologik xususiyatlari va sintaktik vazifasiga ko'ra tasniflansa, o'zbek tilida tasniflashda birinchi navbatda so'zlarning mantiqiy-semantik xususiyatlari e'tiborga olinadi, chunki so'zlarning so'z turkumlari mavjud emas. undagi burilishlar.

Maqolada rus va o'zbek tillaridagi grammatik ma'no ifodalash tamoyillari qiyosiy jihatdan tahlil qilingan. Agar rus tilida gap bo'laklari leksik ma'nosi, morfologik va sintaktik vazifasiga ko'ra tasniflansa, o'zbek tilida so'zlarning fleksiyasi bo'lmagani uchun, birinchi navbatda, tasniflashda so'zlarning mantiqiy-semantik xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

***Kalit so'zlar:** nutq qismlari; tasniflash tamoyillari; muhim so'zlar; funktsiyali so'zlar; maxsus so'zlar; harakat nomi; taqlidlar*

KIRISH

“Har bir tilning grammatikasida eng umumiy va zaruriy kategoriyalar gap bo'laklaridir”. Shuning uchun ham gap bo'laklarini turkumlash masalasi doimo tilshunos olimlarning diqqat markazida bo'lgan va bo'lib kelmoqda. Muayyan tilning barcha so'zlari odatda ma'lum me'yorlar, shartlar va mezonlar asosida tasniflanadi. Demak, rus va o'zbek tillarida mustaqil qo'llanishni hisobga olgan holda umumiy kategorik ma'noga ko'ra so'zlar muhim va ko'makchi bo'laklarga bo'linadi. Boshqa



maxsus so'z guruhlari ham borki, ular birinchi guruh yoki ikkinchi guruh bilan bog'lanishi mumkin emas, buning natijasida ular alohida ko'rib chiqiladi.¹

Rus va o'zbek tillarining an'anaviy morfologiyasi so'zlarni quyidagicha tasniflaydi:

I. Nutq qismlari		
Ot	Имя существительное	
Sifat	Имя прилагательное	
Son	Имя числительное	
Olmosh	Местоимение	
Fe'l	Глагол	
Ravish	Наречие	
-	Категория состояния	
Taqlid (подражание)	-	
II. Служебные части речи		
Ko`makchi (послелог)	Предлог	
Bog`lovchi	Союз	
Yuklama	Частица	

¹ Valgina N.S., Rosenthal D.E., Fomina M.I. Zamonaviy rus tili. M.: Oliy maktab, 2022. - 480 b.



III. Особые группы слов		
Modal so`z	Модальные слова	
Undov	Междометия, звукоподражания	

Rus tilida otlar, sifatlar, sonlar, bo'laklar, shuningdek olmoshlar (birinchi o'rnini bosuvchi sifatida ishlatiladi) nutqning nominal qismlari toifasiga kiradi va birinchi uchtasining nomlari o'zlari haqida gapiradi. Hozirgi o'zbek tilida esa yuqorida tilga olingan beshtadan tashqari nominal qismlarga harakat, taqlid nomlari ham kiradi²

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma'lumki, rus tilida ham, o'zbek tilida ham so'zlar o'ziga xos grammatik ma'no va xususiyatlariga ko'ra sinflarga bo'linadi. 20-asr o'rtalaridagi grammatik manbalarda o'zbek tilidagi so'zlarni gap bo'laklariga ko'ra guruhlash rus tilidagi tasnifni to'liq ko'chirgan. Ammo o'zbek tilshunosligining so'nggi 20-30 yillik tadqiqotlarida tilga tizimli-strukturaviy yondashish asosida umumiy va xususiy xususiyatlarni farqlash yo'li bilan til birliklarining turli leksik-grammatik, shuningdek, funksional-stilistik imkoniyatlari aniqlandi. , ular nutqning u yoki bu qismiga nisbat berish omilida o'z aksini topdi.

Akademik grammatikada, o'zbek tilining aksariyat an'anaviy grammatik manbalarida ish-harakat otlari fe'lning vazifaviy shakli sifatida qaraladi. Agar gapdagi harakat nomlarining ot o'rnini bosuvchi sifatida mustaqil ishlashini hisobga olsak, bu yondashuv to'liq oqlanmaydi.³

² Sayfullaeva R. va bosh hozirgi o'zbek adabiyoti tili (Hozirgi o'zbek adabiy tili). Toshkent: O'zMU, 2022. - 386 b.

³ Zamonaviy Uzbekistan. Morfologiya. Toshkent: Mumtoz suz, 2022. - 468 b.



Misollardan ko'rinib turibdiki, bu holatlarda biz fe'lning ma'lum bir sintaktik qurilishda qandaydir sintaktik vazifani bajarish uchun mo'ljallangan vazifaviy shakli bilan emas, balki so'zning to'liq ma'nosidagi harakat nomi bilan duch kelamiz. ya'ni so'zning nominal qismi, nima savoliga javob beradi? va rus tilida otning ma'nosini etkazish. Keyingi yillarda og'zaki semantikani o'rganishga qiziqish yana jonlandi, shu bois o'zbek tilshunosligidagi tadqiqotlarda olimlar "o'zgarish toifasi" atamasini qo'llashni boshladilar. Aynan shu turkum fe'llarni o'zgartirib, ularni ot so'rog'iga javob beradigan, otning barcha grammatik affikslarini qabul qiladigan, shuningdek, uning barcha sintaktik funktsiyalarini bajaradigan nutq qismiga "aylantiruvchi" toifadir.

O'zbek tilidagi yettinchi nominal gap bo'lagi – taqlidlar (taqlid so'zlar)ga kelsak, o'tgan asr lingvistik adabiyotida rus tilidagi kabi modal so'zlar va kesim so'zlar bilan birga ko'rib chiqilgan, garchi rus onomatopeyalaridan farqli o'laroq, 1. ular muhim xususiyatlarga ega

Lekin o'zbek tilidagi taqlidlar rus onomatopeyalaridan (bundan tashqari, ular nafaqat tovushlarga, balki hodisa, obraz, harakat va holatlarga ham taqlid qilish xususiyatiga ega), hozir o'zbek tilshunosligida ham miqdoriy jihatdan, ham semantik ko'lami jihatidan keskin farq qiladi. , bu birliklar leksika - sintaktik va rasmiy xususiyatlari tufayli nutqning muhim qismlaridan biri sifatida baholanadi. Bitta kichik maqolada, tabiiyki, o'zbek tilidagi gap bo'laklarining barcha o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqishning iloji yo'q, lekin shuni ta'kidlash kerakki, bu birliklarning kategoriyaviy va boshqa xususiyatlari hali to'liq o'rganilmagan.

Nazariy tilshunoslik barcha tillar uchun gap qismlarini tasniflashning uchta umumiy tamoyilini ilgari suradi:

- 1) Mantiqiy-semantik;
- 2) Formal-morfologik;
- 3) Funktsional-sintaktik.

To'g'ri ta'kidlaganidek, A.A. Reformatskiy: "Nutq qismlari grammatik kategoriyalardir (leksik va leksik-grammatik emas), ularning tarkibi va joylashuvi har



bir tilda o'ziga xos bo'lib, ular morfologik va sintaktik farqlar va imkoniyatlarning yig'indisi bilan belgilanadi. Tipologik tadqiqotlari nafaqat flektiv tillarga, balki agglyutinativ, amorf va boshqa turdagi tillarga ham taalluqli bo'lgan atoqli olimning so'zlari, albatta, muhokama qilinmaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbek tili o'quvchilari uchun alohida qiyinchilik o'zbek tilidagi so'zlarni asl shakllariga qarab gap bo'laklari bo'yicha farqlashdir. Chunki o'zbek tilida qo'shimchalar yo'qligi sababli gap bo'laklarini tasniflash rus tiliga qaraganda ancha qiyin. Masalan, bir xil tuzilishdagi so'zlar (unli+undosh): ot (ot - ot), oq (oq, -aya, -oe - sifat), oz (oz - qo'shimcha), oh (oh - kesim), ol (olmoq - fe'l) nutqning turli qismlari o'rtasida faqat turli semantik-kategorik ma'nolariga ko'ra taqsimlanadi, so'zlarning leksik ma'nolarini bilmagan kishi bu birliklarni nutqning turli qismlari bilan bog'lay olmaydi. Shu munosabat bilan, agar nazariy adabiyotlarda "Leksik ma'nosi, morfologik xususiyatlarining tabiati va sintaktik vazifasiga ko'ra rus tilining barcha so'zlari ma'lum leksik va grammatik turkumlarga bo'linadi, ular nutq qismlari deb ataladi", keyin o'zbek tilidagi so'zlar birinchi navbatda leksik-semantik xususiyatlariga ko'ra tasniflanadi.

Rus va o'zbek tillari genetik jihatdan bir-biriga bog'liq bo'lmagan va tipologik jihatdan qarama-qarshi tillardir: rus tili slavyan tillariga mansub; bu determinantli "polisemantik affikslarning maksimal qo'llanishi"ga ega bo'lgan flektiv til bo'lib, shu bilan birga uning tuzilishida analitiklik va qisman aglyutinatsiya hodisalarining kuchayganligini ta'kidlash lozim. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub (chag'atoy, yoki sharqiy kichik guruh); Bu determinantga ega bo'lgan agglyutinativ til bo'lib, "aniq ma'noli affikslardan iqtisodiy foydalanish". "Grammatik kategoriya so'z shakllari yig'indisi bilan ifodalanadi va ularda ifodalangan grammatik ma'nolar ushbu turkumning tarkibiy qismlari bo'lgan va u bilan ierarxik munosabatlar orqali bog'langan kamida ikkita grammatik ma'no bilan tashkil etiladi".



Shunday qilib, faol, passiv va reflektiv tovushlar ikkala til uchun umumiydir. Ulardan tashqari o'zbek tilida majburiy va o'zaro, rus tilida esa o'zaro va o'zaro ovozlari mavjud.

Rus va o'zbek tillari o'rtasidagi o'xshashliklar

Har ikki tildagi sonlar grammatik xususiyatlari va ma'nosiga ko'ra tartib va miqdorga bo'linadi.

Biroq o'zbek tilida sonlar rad etilmaydi, rus tilida esa otlar kabi har bir holatga qarab o'zgarishi mumkin.

Ikkala tilda ham fe'llarning uchta holati mavjud: buyruq, indikativ va subjunktiv.

Har ikkala tildagi ishtirokchilar shaxs yoki raqamga qarab o'zgarmaydi yoki o'zgartirilmaydi.

Ushbu jumla modelini a'zolariga ajratish, ya'ni har bir "so'z shakli" deb ataladigan sintaktik vazifasini taxmin qilish ham oson. Bu erda: kuzdra - sub'ekt (otning o'xshashligi bilan ifodalangan); glokaya - kelishilgan ta'rif (sifatga o'xshash); shteko - harakat uslubining holati (qo'shimchaga o'xshash); budlanula, kurdyachit - predikat (fe'lga o'xshash), bokra, bokryonka - to'g'ridan-to'g'ri ob'ekt (o'zaro kelishikdagi jonli otga o'xshash).

Bu shuni anglatadiki, rus tilida nutq qismlari doimiy rasmiy ko'rsatkichlarga (fleksiyalarga) ega bo'lib, ular asosida ular nutqning istalgan qismi bilan bog'lanishi mumkin va ular yordamida ular ma'lum bir sintaktik vazifani bajaradi, buni aytish mumkin emas.

Demak, o'zbek tilidagi otlar o'zining asl shaklida (ya'ni nominativ holatda) va hech qanday grammatik vositalarsiz ma'lum bir sintaktik vazifani bajarishi mumkin.

Misollardan ko'rinib turibdiki, rus tilida qo'shimchani qo'shimchalardan ajratib turuvchi maxsus morfologik ko'rsatkichlar (fleksiyalar) mavjud bo'lsa, o'zbek tilida qo'shimchalar va qo'shimchalar bunday xususiyatga ega emas, chunki unda fleksiya yo'q.



O'zbek va rus tillari nutq qismlarini solishtirganda quyidagi o'ziga xos xususiyatlarni ham kuzatish mumkin:

a) O'zbek tilida rus tiliga xos bo'lgan jins kategoriyasi, rus tilida esa o'zbek tiliga xos bo'lgan mansublik kategoriyasi yo'q.

b) O'zbek tilida predloglar, rus tilida esa ergash gaplar yo'q. O'zbekcha ergash gaplar, qoida tariqasida, bosh so'z bilan qo'shnilik yo'li bilan bog'lanadi, ergash gapni egallaydi. Rus tilida esa predloglarning "talabiga ko'ra" so'zlar kerakli hol shaklini oladi. Masalan, dan, dan yuklamalari bo'lgan so'zlar o'zak kelishigi shakliga ega; k predlogi bilan - ravishdosh shakli va boshqalar.

v) O'zbek tilida aspekt kategoriyasi, rus tilida esa fe'lni ijobiy yoki inkor baholash shakllari mavjud emas.

d) O'zbek tilida infinitiv, rus tilida esa harakat nomining barcha leksik-grammatik va funksional xususiyatlariga ega bo'lgan til birligi yo'q.

e) O'zbek tilining hozirgi grammatikasi taqlidlarni (taqlid so'zlarni) mustaqil gap bo'laklari deb tasniflaydi, lekin rus tilida bunday qarashlar yo'q, chunki rus onomatopeyalari o'zbek tilining o'xshash birliklaridan keskin farq qiladi.

f) O'zbek tilining maxsus so'z turkumlari (jumladan, gap so'zlar) semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlariga ko'ra oraliq bo'laklar sifatida baholanadi va turli guruhlariga ajratiladi.

XULOSA

Demak, har bir tilning gap bo'laklarini tasniflashda yuqoridagi uchta tamoyil ro'y beradi. Binobarin, semantik printsiptan foydalangan holda, har ikkala tildagi nutq qismlari quyidagilarga bo'linadi: 1) leksik ma'noli birliklar va 2) leksik ma'nosiz birliklar. Morfologik tamoyil so'z shakllarining o'zgaruvchanligi va o'zgarmasligini belgilaydi. Tasniflashning sintaktik prinsipi esa gap bo'laklarining boshqa leksik birliklar bilan qo'shib, ma'lum sintaktik vazifani bajara olish kabi xususiyatlariga asoslanadi.



Ikkala tilning har birining nutq qismlari o'rtasidagi farq so'zlarning morfologik tuzilishida, ularning iboralarda ishlatilishida, shuningdek, jumla tarkibidagi so'zlarning tartibida aniq namoyon bo'ladi. O'zbek tilining gap bo'laklarini tasniflash bilan bog'liq muammolar hali to'liq hal etilmagan bo'lib, ularni sinxron, diaxronik va qiyosiy jihatdan o'rganish o'z tadqiqotchilarini kutmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Valgina N.S., Rosenthal D.E., Fomina M.I. Zamonaviy rus tili. M.: Oliy maktab, 2022. - 480 b.
2. Zamonaviy Uzbekistan. Morfologiya. Toshkent: Mumtoz suz, 2022. - 468 b.
3. Reformatskiy A.A. Tilshunoslikka kirish. M.: Ta'lim, 2017. - 542 b.
4. Sayfullaeva R. va bosh hozirgi o'zbek adabiyoti tili (Hozirgi o'zbek adabiy tili). Toshkent: O'zMU, 2022. - 386 b.
5. Akademik haqidagi lug'atlar va ensiklopediyalar: Glockaya kuzdra. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/9654>.
6. Hozirgi rus tili. Ed. P.A. Lekanta. M.: Oliy maktab, 2023. - 416 b.
7. O'zbekcha-ruscha lug'at Toshkent: OFY bosh tahririyati, 2021. – 726 b.
8. O'zbek tili grammatikasi (Ozbek tili grammatikasi). I jild Morfologiya. Toshkent: FAN, 2021. - 612 b.
9. Ozbek tilining iso'li lu'ati. Toshkent: O'zME, 2022. - 592 b.
10. Xamraeva E.N. Rus va o'zbek tillarida onomatopoeik so'zlarning o'ziga xos xususiyatlari. Filologiya fanlari. Nazariya va amaliyotga oid savollar. 2022 yil. 2-son (32). 1-qism. - 186-189-betlar.